

ESKUALDUNA-ren mendeurrena BAIONAN

1887-III-15 - 1987-III-29

Piarres Xarritton

1887ko martxoaren 15ean, orai duela ehun urte, argitaratu zen Baionan, *Eskualduna* izenarekin, lehen astekari euskalduna.

Gertakari horrek gaitu elgarretaratzen hemen, Baionako euskal erakustoki honetan, mendeurrenkari, Euskaltzaindia-ren itzalean.

Eskualduna-ren sortzailea eta jabea, Louis Etcheverry (1853-1907) politikari euskalduna izan zen. Politikaz egin ote zuen hori jaun horrek? Politikari guziek alabaina beren ideietara bildu nahi izan dituzte, egundainotik, beren herritarrak. Eta hain zuzen Louis Etcheverry-k bazekien, bere kontrako beharra zuen Martial Berdoly deputatu gei gorriak, 1886ez geroz (1), Paben argitaratzen hasia zuela *Le Réveil Basque*, astekari erdi-euskalduna.

Ala aments euskara maitez zuen *Eskualduna* sortu deputatu gei xuriak? Xuxen ez genekike. Zenbatetaraino berak euskara menderatzen zuen ere ez baitakigu. Baigorri Etxeberrineko familia ezagunetik ateraia izanik ere eta haurretik Donazarreko Sala jauregian hazia, bera Baionan sortua zen, Parisen eskolatua eta ez zirén euskaldunak ez haren ama ez haren emaztea. Dena dela, bere ikerlanetan erakutsi zuen Euskal Herriari atxikia zela, lan ederrak argitaratu baitzituen, bai “euskaldunen ondoriotasun ohidurez”, bai ordu haietan “euskaldunak Ameriketara saldoka zeramatzan mugimenduaz” (2). Bainan politikan ere ez da dudarik, bere odoleko Baigorriar asko bezala, Napoleon-en miresle handietarik zela eta beti Bonapartista izan dela.

Bildu zituen lagunak ere ideia berekoak zitezkeen, hots “xuriak” edo “xurituak” —“xuriak” izaitzez erregetiarrak baitziren, bonapartistak aldiz Napoleonek ixuri odolarekin nahi-t-ez “gorri” izanik, geroxeago “xuri-

(1) *Le Réveil Basque*, Pau Garet, 1886-1894.

(2) “Les coutumes successorales du Pays Basque au XIXe siècle”, Ligugé, 1894. “Les Basques et leur émigration en Amérique”, Réforme Sociale, 1886.

tuak"—; erran nahi dugu beraz apez eta fraile andana bat: Innocentius eta Juvénał-Martyr, Hazparneko ikastetxeko bi "frerak", Jaret Hazparneko misionesta, Ithurry gramatikalaria eta *Napoleon-en pastoralaren* idazlea, Bidart-Oxkax pertsularia eta Uztaritzeko Etcheberri, *Almanaka*-ren sortzailea, eta bestalde, Duvoisin kapitain famatuaren ondotik, jaun parrasta bat: Minjonnet eta Mendiboure Baigorrikoak, d'Etchandy ziberotarra, Ritou Hazparneko notaria eta oroz gainetik Albert Goyeneche medikua, Donibaneko auzapeza. Azken hunek zuen, hain zuzen, bere karrosa zainaren semea aurkitu, Arnaud Pochelou Aihertarra, euskal astekaria hemezortzi urtez kudeatu behar zuena (1887-1905).

Horrela bildu zen beraz kazeta tipiaren hastapeneko taldea. Kazeta tipia aipatu dugu, zeren irakurle kopuru tipia baitzuen lehenbizian: 850 ale baizik ez zeuzkan alabainan 1888an, 950 1889an, 1200 1890an, 1300 1891an; oraiko kazetari gazte zenbait lotsatzen baitira guti saltzen dutela, ez bitez izi!, horrela abiatu zen ere gure *Eskualduna*, arras tipitik (3).

Bainan laster etorri ziren izigarriko ximixta eta ortzi karraskak: lau urteren buruko, apezpikutegian eta diosezia guzian ustegabeko gertakariak gertatu zirelarik.

* * *

Eskualduna-ren buruzagia deputatu iragaiten zelarik, Louis Etcheverry bera, hona nun Marsellatik Baionara heldu den, 1890eko martxoan apezpiku berri bat, Mgr Jauffret izena duena. Honek fama txarra du—zenbaitek framazona dela ere diote— Gobernuaren eskumakil umil, hasteko, berehala agertzen da; etorri orduko Emmanuel Inchauspe bikario jeneralaren kargu uztea onartzen baitu eta berak hamar erretor euskaldun lekuz aldatzen baititu, botzetan beren burua soberaxe agertu dutelakoan. Hamarretarik zazpiek ordea, apezpikuaren kontra auzia Erromara eremaiten dute eta, han dagoen Baionako "monsignor Pujol" delako bati esker, irabazten.

Erromako auziaz zenbait piko atera zituen *Eskualduna* astekariak, 1891eko urtarrilaren 9an, eta hori gaitzitu apezpikuari, bai eta berak jakinerazi buruzagiari, eliza guzietan kondenatzen zuela haren kazeta, ez bazituen berehala gezurtatzen bere aintzineko solasak.

Amore eman zuen aldi honetan Louis Etcheverry-k, bainan handik aste guti barne, lankide berri bat aurkitzen zuen Larresoroko Semenarioan berean, Jean Hiriart-Urruty, hango irakasle gaztea, Hazparne Joanesederraeneko apezza (1859-1915). Hats berri ta luzea eman beharra zion, mende laurden batez, astekari euskaldunari, apez gazte horrek, berak

(3) P. LAFFITE, in J. Hiriart-Urruty, "Mintzaira, aurpegia, gizon!", *Jakin-2*, 1971, "Eskualduna", 23-42. orr.

eremanen zuen lan izigarriaz bestalde, lankide paregabeak bildu baitzitu-
tuen euskal alor berri horretara, hala nola eta lehenik Arnaud Abbadie
Larresoroko buruzagia eta filosofia irakaslea, luzaz eta luzaz Laborantza
gaiez ariko dena; Blaise Adéma, Adéma-Zalduby xaharraren iloba;
Dominique Mocoçain Baigorriko bikaria; Julien Heguy Aihertarra; gero-
xeago Pierre Broussain herritarra (4); eta bere ikasle ohi zenbait ere, Jean
Etchepare medikua, Jean Saint-Pierre, Jean Elissalde eta Jules Moulier.
Nola ez aipa azkenik Jean Barbier garaztarra eta, “Joanes Garaztarra”
sinatua gatik, Santa Garazia-ko seme zen Jean Baptiste Constantin errien-
ta eta honen ziberotar lagundia?

* * *

Ondoko urtean ordea, 1892an, berriz sortzen dira eztabaidak kazeta-
ren inguruan. Ez ote da Aita Saindua, Leon XIII.a Frantziako Errepubli-
karen alde agertzen? Lehenago ere Lavigerie Baiones kardinala horrela-
tsu mintzatua zen, Erromatik hitzerdi errana baitzioketen eta gaizki hartua
izana zen (5). Bainan oraikoa, Aita Saindua bera mintzo izanez (6),
Larresoroko apezek “amen” erran behar zuten. Apez horiek ikasi dute
alabaina Larresoroko lehen irakaspena, hots “patria”rik ez dagoela, eta
apezen “patria” bakarra “eliza” dela. “Patria”ren izenean elizak eskatuari
behar zaio beraz beti jarraiki. Horra zergatik Larresoroko apezek “amen”
erraiten dioten Aita Sainduari eta Errepublikari (7).

Louis Etcheverry aldiz Bonapartista baitzen, eta ez apeza, nekez
umiliatu zen. Orduz geroz, halako hinki-hanka batean gertatu ziren
Eskualduna-ren buruzagia eta bere lankideak. Ez halere horrengatik orai-
nokoan elgarretarik bereizi.

1901ean frantses gobernuak lege berri bat eskaintzen dio elizari, *Loi
des Associations* izenekoa. Lege horrek sortzen baititu eztabaidak apezpi-
kuen beren artean. Baionako apezpikuak ere bere ikuspegia gai horretaz
agertu zuen. Aita Saindua aldiz orainokoan ixilik. Bainan Etcheverry-k
bere astekarian Baionako apezpikuaren kontra ohar bat edo beste bota

(4) P. CHARRITTON, “P. Broussain, sa contribution aux études basques”, Paris CNRS,
1985, passim.

(5) “Toast d’Alger”, 1890.

(6) “Au milieu des sollicitudes” entziklikoa, 1892.

(7) Larresoroko semenarioan 1834ean, Claverie hango buruzagiari egin zion ikustaldi
batez honela dio, hango ikasle eta irakasleez orduko ikusliar batek: “Il faut à leurs yeux
que l’armée des fidèles se renforce comme celle qui doit défendre le sol chéri... Pour le
prêtre il n’est point de patrie. Le sienne véritable est celle où la croix qu’il élève voit
tomber les peuples à ses pieds.” J. L. LACOUR, “Une visite à Larressore en 1834”, *Gure
Herria*, 1926, 509. orr.

baitzuen eta apezpikutegitik botaren errefera etorri baitzen, *Eskualduna*-ren buruzagiak bere buruzagitza uztea honetan erabaki zuen.

Louis Etcheverry 1901 ean, bera baino eskuinago den baten eskuetan, Edouard Drumont famatuaren adiskide den Renaud d'Elissagaray-en eskuetan, ezartzen du horrela astekari euskalduna. Hiru urte iraun zuen buruzagitza horrek. Aitor dezagun hiru urte horietan ez zela hanbat ontsa heltzen, Manex Hiriart-Urruty idazle nagusia, d'Elissagaray zuzendariarekin. Jaun hau bera ohartu zen bestalde ez zukeela Euskal Herrian aterabiderik bere politikarentzat, Bordale alderat urrundu zen eta "Médoc" aldeko deputatu sartu.

* * *

D'Elissagaray-en orde *Eskualduna*-ren adiskidek Nicolas d'Arcangues, Milafrangako politikari erregetiarra, hautatu zuten 1903ko azken astetan. Aldaira honen aitzakiaz baliatu zen orduan Louis Etcheverry, *Eskualduna*-ren izenaz berriz jabetzeko, eta 1904eko urtarrilarean izen berri batekin agertu zen honela *Eskualdun Ona* (8).

Harrigarriko gorakada egin zuen gure kazetak, jauntzi berritan, bizpalau urtez. Ikus bada: 1700 hartzale zituelarik 1904eko hastapenean, 5000etara igan zen 1905ean, eta 7000etara hiru urte barne.

Bainan oroitu behar dugu nolako gertakariak orduan gure Herrian gertatu ziren: 1903an, prefetak debekatu zien Euskal Herriko apez guziei, katixima euskaraz ematea, beren hilabete saria galtzeko mehatxupean. Hiru hilabetetarik erretorek prefetari behar zioten bidali beren auzapezaren ageria katixima frantsesez emaiten zutela frogatzeko —eta ez euskaraz—. Asmatzeko da zer nahasketak sortu zituen bazterretan ordena itsusi horrek, bereziki Mgr Jauffret hilik, Baiona apezpikurik gabe zegoen momentu hartan.

Horren ondotik etorri ziren "Imitorioak", *les Inventaires*: Gobernuak elizaren ontasun guzien kondua egin nahi izan zuen, haietaz jabetzeko. Horrela prezeturak sartu ziren, polizaren eta harmadaren laguntzarekin, elizetan, semenarioetan, komentuetan, apezpikutegietan, eta hemen frantses gobernuak ebatsi zituen Baionako eta Larresoroko semenarioak bai eta Baionako apezpikutegia ere, besteak beste.

Ez da dudarik horrelako gatazketan izpirituak berotu zirela. Ez da beraz harritzeko Manex Hiriart-Urruty-ren orduko artikuluek gogor kutsu bat eta bortitz aire bat balin badute; hala nola Jules Ferry hil zelarik, euskaldun kazetariak titulu harrigarri hau bota baitzion: "Bat gutiago!".

(8) *Eskualdun Ona* izen horrek iraunen du Louis Etcheverry hil arte. Gero alargunaren baimenarekin, 1908ko urtarrilean Manex Hiriart-Urruty-k hartuko du berriz *Eskualduna* izen xaharra.

Ber denboran ordea, beste eztabaida bat sortu zen Hiriart-Urruty-ren eta bere lankide talde baten artean, hots Larresoroko apezan eta laiko talde baten artean. Azken hauek, Broussain eta Constantin bi medikuak, Clément d'Andurain haien adiskidea, harremanetan ziren Hegoaldeko abertzaleekin; Iparraldean nahiko ziren Sabino Arana Goiri-ren bidetik abiatu; berek zioten, "euskaldun alderdia" behar zela sortu eta beraz euskal astekaria baliatu. Baina honetan Larresoroko apezak kontra jarri zaizkien. Hauentzat alabainan erran bezala, "patria" bakarra eliza da. "Fedea" da bakarrik zaindu behar dena; Hiriart-Urruty-ren ustetan "Euskaldun" dira bai, baina ez zaie iduritzen "euskaldungoak" baduela, berez, zaintze beharrik. Horra zertan elgarretarik urruntzen diren bi taldeak.

Berantxeago oraino, 1911 irian, Hegoaldeko abertzale eta euskaltzale batzuen kontra agertuko ditu Hiriart-Urruty-k artikulu bat edo beste, zinez, "min emanen diotenak" Piarres Broussain Hazparneko auzapezari ta honen lagunei (9). Gehiago oraino, urrundo dira elgarretarik bi hazpandarrak, apezak azkenean, ikusiko duenean "elizaz" beste "patria"rik behar duela gizonak, Frantzia hartuko baitu "patria bakar". "Batasun Sakratua"ren izenean —"l'Union Sacrée" famatu hura gogoan har— 1914eko gerlan sartuko da, lorios, *Eskualduna*, oihu eginez: "Biba Frantzia!".

Bide horretatik joanen da orai beti —eta hil arte— gure kazeta euskalduna. Bakarrik Frantziaren amodio itsu horrek ere emanen du azkenean Euskal Herriaren ahanztera eta berdin Frantziaren etsaiekin bat jartzera. Ez berehalakoan, baina urrats-ka, historiari jarraiz.

* * *

Manex Hiriart-Urruty ezen laster hilen da, 1915ean. Piarres Broussain ere bai, 1920an. Hiriart-Urruty-ren ondotik Blaise Adémak hartzen du kazeta, Jules Moulier-Oxobi, Hiriburuko bikariak emaiten dion laguntzarekin eta bizpalau adixkidek, Jean Saint-Pierre, Jean Elissalde eta Jean Etchepare-k, gerlatokietarik, igortzen dituzten berriekin.

Gerla bururatzearekin, gerlari ohiak gerlatik itzuli zirenak urrundu ziren gehienak Adéma-ren ganik eta *Eskualduna*-tik. 1921an sortu zuten horrela beren artean *Gure Herria* izeneko hilabetekaria (10). Aldizkari berri honek nahi-t-ez eremua xuhurtu zion *Eskualduna* xaharrari eta

(9) P. CHARRITTON, "R. M. Azkue eta P. Broussain-en elkarridazketa", *Iker-4*, Bilbo, Euskaltzaindia, 1987, 295. orr.

(10) *Gure Herria*, 1921-1939, Baionan.

1925ean, azkenekotz Adémak utzi zion Saint-Pierre gazteari astekari euskaldunaren zuzendaritza.

Buruzagi berriak hats berri bat ekartzeko xedea zuela dudarik ez da. Elissalde eta Moulier bere lagunak bezala, Saint-Pierre ari izana zen, Bilbo-ko *Euzkadi* egunkarian, Iparraldeko berrien emaiten, abertzaletasuna zer zen bazekiten gizon horiek eta haren alde agertzeko ere ez ziren lotsa —auzoan bederen— Mendiz honaindian hargatik hor zuten Jean Ybarnegaray-en itzal beldurgarria eta hau zein urrun zegoen abertzaletasunetik ez baita erraite beharrik, konprenitzeko da nola, urte horietan, *Eskualduna*-ren lankideek, euskaldunen ohorea zaindu nahiagatik —ikus Saint-Pierre-n: “La Bascouraille” artikulua— ahal bezala uztartzen dituzten Aberri Nagusia eta Aberri Tipia, “la Grande Patrie” eta “la Petite Patrie”. (“*Les meilleures pages de Mgr Saint Pierre*”, ed. Herria Bayonne, 1954).

Bost urteren buruko apezpikutu zen Jean Saint-Pierre eta *Eskualduna*-ren zuzendari sartu Domingo Soubelet hazpandarra, apezpikutegiko idazkaria. Buruzagi berriak iraunen du zazpi-zortzi urte, izigarriko lana eginez, zainetarik eritu arte; orduan, hots 1937an, Azkaratera erretor joan arte. Indar betean da astekari euskalduna; *Gazten Almanaka* eta *Gazten xokoa* ere agertzen dira. Bainan beti filosofia berdinarekin, hau da *Eliza*, *Familia* eta *Mintzaira*. Euskal Herririk ez balitz bezala. Eta hutsune hori behar baitu zerbaitek bete, hor duzu Frantzia sakratua, gerlari ohien Frantzia. Horra *Eskualduna*-ren politika, frantsesa baino frantsesagoa. Bide horretatik urrunago joanen da, ahal bada, Soubelet-en ondotik sartzen den buruzagi berria, Xalbat Arotçarena, Isturiztarra, Landibarreko erretor izana.

1937ko apirilean, Gernika erretzen duten egunetan, hartzen du, hain zuzen, bere kargua zuzendari berriak; ohargarri da nola euskara hoin ederki zekien kazetari euskaldunak bere astekarian aipatu zuen Gernikaren erreketari, orain duela berrogoi-ta-hamar urte:

“Euskaldun guziek maite dute Gernika eta Gernikako Arbola: guziek bihozminekin jakin dute makur gaitzak egin dituela hor gerlak. Mola-ren soldadoek hartu aintzin, Bilbo-ko berriek zioten aleman airoplanek izigarriki tirokatu dutela. Xuriek aldiz ezetz; gezurra diotela; hori gorrien beren lana dela, Irunen bezala, Eibar-en bezala, orotan bezala. Bainan han ziren jendeak salatzen daukute eta Agirre Euzkadiko buruzagiak jakinerazi dauku, hiru orenez iraganik aleman airoplanek, aldizkatuz, beren bonbak aurtiki dituztela, hiriaren gainera. Merkatu eguna hain xuxen, zenbat jende ez da garbitu hor! Ni nago alemanek beti obeditzen ote dutenez Franco-ren manuei eta ez dutenez, beti bezala, uzten tzarkeria nausi, bere gain! Gernika-ko Arbola ez omen dute haatik hunki. Mola-ren soldado euskaldunek zaintzen dute Arbola saildua. Geroztik

izan diren kazeta-egile frantsesek diote gorriek berek dutela eman sua, Irun-en egin zuten bezala (11)".

Horra beraz nola emaiten zituen berriak orduko kazeta euskaldunak. Eta ez hori bakarrik, bainan zuzendariak berak, aste oroz, jaukitzen zituen gogor euskal abertzaleak eta hauek hemen argitaratua zuten *Euzko-Deia* (12) deitu kazeta. Ez zen ordea luze joan eztabaida hori, zeren bestaldean baratu orduko, hemen berean piztu baitzen gerla.

Frantses harmada errautsirik eta frantses soldadoak ihizatzen zituztela, erbiak bezala, aleman tropak ikusi genituen 1940ko udan Baionaraino heltzen. Gure herritar gehienak harrituak, zein "plantakoak" —*corrects* frantsesez— ziren, delako Hitler-en soldado horiek. Hain plantakoak iduritu zitzaizkon gure Arotçarena-ri, non erabaki baitzuen behar zituela bere astekarian sustengatu, Rusiako komunista gorrien kontra. Eta hortarik ari izan zen "gorri-gorria" —erran badezakegu— gure idazle euskaldun frantses eta xuria. Hainbestetaraino, non Hitler-ek mintzaldi bat egiten zuelarik, Arotçarenak euskaldunentzat itzulpena egiten baitzuen, zenbaki berezia argitaratuz.

Gero ordea, gerla galdurik, alemanak ihesi joan zirenean, *Eskualduna* hetsi behar izan zen eta zuzendaria bera itzalera joan, gogoeten egitera. Auzitegian iragan ondoan eta gaztigu garratzegirik gabe, Baionara itzuli zelarik, Xalbat Arotçarena, gramatika lanetan eta apezpikutegiko artxiboetan ere ezagutu genuen. Hil aintzin, katedraleko kalonje eta Euskaltzaindiko urgazle izendatu zuten bestalde.

Azkenekotz, hemen lasterka aipatu ditugun kazetarien obrak norbaitek hurbildik ikertu nahi baditu, jakin dezala hauxe bederen:

Manex Hiriart-Urruty-ren artikuluetarik, Piarres Lafittek bildu zuen, loretegi bezala, *Jakin* argitaldaria argitaratu zituen hiru liburuen gaia. Aitor dugu halere zenbait artikulua interesgarri falta direla, hala nola Azkue-ren kontrakoak, 1911koak (13).

Jean Etchepare-n idazkietarik nihaurek bi libururen haina badut argitaraturik eta beste biena bideratua daukat (14).

Hor daude ordea biltzeko, eta argitaratzeko, Abbadie eta Adéma eta Constantin eta Saint-Pierre eta Soubelet eta Arotçarena batzuen idazkiak

(11) *Eskualduna*, 30-IV-1937.

(12) *Euzko-Deya*, Paris, 1936-1940.

(13) J. HIRIART-URRUTY, "P. Lafittek bildu antologia", *Jakin Historia-2 & 4*, Oinati, 1971-1972.

(14) P. CHARRITTON, *J. Etchepare mirikuaren idazlanak, I & II*, Elkar, 1984-1985.

—azken honenak bahituak izan badira ere—. Lan interesgarriak bai literaturaren aldetik bai soziologiaren aldetik, bai teologiaren aldetik, jakiteko bederen zein izan diren gure Herriari eskaini zaion teologiaren hutsuneak eta, ordu bada, hutsune horien betetzeko. Goiz honetan entzunak entzun- eta hutsune zenbaiten betetzeko gogoia badela oraino lekutan baitirudi (15).

Hea badenetz langilerik!

(15) Ikus egun berean, Baionako San Andres elizan, Pierre Molères, Baionako apezpi-kuak eman hitzaldia (*Herria*, 1987-IV-9).